

ტაძრის მონასტრის წმ. გიორგის ეკლესიაზე ჩატარებული გაწმენდით-სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგები

ტაძრის მონასტერი X-XV საუკუნეების საქართველოს უმნიშვნელოვანეს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა. უდიდესია ამ ხაენის როგორც ისტორიული, ასევე მხატვრული ღირებულება. მონასტრის დაარსება დაკავშირებული იყო ცნობილი სასულიერო მოღვაწის – წმ. გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა მისიონერულ და სამონასტრო-საადმინისტრაციო საქმიანობასთან.

ტაძრის კომპლექსი ინტენსიურად დასახლებულ, კომპაქტურ, სხვადასხვა დროისა და დანიშნულების მქონე ნაგებობათა ერთიანობას წარმოადგენს (სამონასტრო ეკლესიები – X და XV სს., წინამძღვრის რეზიდენცია – XI ს., ციხე – XIII ს.), რაც საესებით სრულ წარმოდგენას გვიქმნის შუა საუკუნეების საქართველოს სამონასტრო ცხოვრებაზე. ასეთი სტრუქტურის მქონე სამონასტრო ანსამბლი, რომლის შემადგენლობაში, ნეწი მოსასრების თანახმად, წინამძღვრის რეზიდენციაა დაცული, იშეიათათაა დღემდე გამოვლენილ ქართულ სამონასტრო არქიტექტურის ძეგლებს შორის.

მონასტერი მდებარეობს ისტორიულ პროვინცია თორში (ბორჯომის რ-ნი), ერთ-ერთი მაღალმთიანი სოფლის – ტაძრის განაპირას, მის სამხრეთ კიდეში, შემადგენელ ბორცვზე, ამკამინდელ მოქმედ სასაფლაოზე. მონასტრის ძირითადი ბირთვი, რომელიც მკიდრად განაშენიანებულ, შეკრულ ორგანიზმს წარმოადგენს, განთავსებულია ბორცვის ცენტრალურ ნაწილში მრავალწლიანი ხეებითა და ბუჩქებით დაბურულ, ძველი, ძირითადად XIX-XX საუკუნეების მიჯნის სასაფლაოზე.

კომპლექსის ძირითადი, ცენტრალური ნაწილი შედგება ერთმანეთის გვერდით აღმართული ორი ეკლესიისგან და სამონასტრო ნაგებობების ნანგრევებისგან. მონასტრის ამ ნაწილის სადღესიოდ დაფიქსირებული სტრუქტურა ვითარდება ეკლესიების ირგვლივ, ძირითადად ბორცვის წრდილოეთ ფერდზე, დასაუღეთის მიმართულებით. სამონასტრო ნაგებობები წარმოადგენს ერთმანეთთან მიჯრილ, მკირე ზომის წაგრძელებული ოთხკუთხედის ფორმის კომპარტიმენტებს, რომლებიც დაუმუშავებელი დიდი ქვებით არის ამოყვანილი, ხსნარის გარეშე. ეს სათაესები თითქმის მთლიანად მიწით არის დაფარული; მათი ძირითადი ნაწილის გეგმალი იკითხება.

გეგმის დონეზეა შემორჩენილი ნეწს მიერ პირობითად „წინამძღვრის რეზიდენციად“ წოდებული ნაგებობათა ჯგუფი, რომელიც მონასტრის განვითარების შემდგომ ქრონოლოგიურ ეტაპს წარმოადგენს. იგი განთავსებულია მისგან სამხრეთ-დასაუღეთით მდებარე ბორცვის თავზე. (ნახ. 1)

გალაენით გარშემორტეული, იზოლირებული, თავისთაეში ნაკეტილი ეს არქიტექტურული კომპლექსი შედარებით უფრო დიდი ზომის სათაესებისგან შედგება. ნაგებობები აქაც გეგმის დონეზეა შემორჩენილი. კედლების მაქსიმალური სიმაღლე ორი მეტრია. სათაესთა შორის გამოყოფა დიდი, სამწიფილიანი დარბაზი ოდნავ მომრგვალებული კუთხეებით. ერთ მწკრივში განლაგებული, მართკუთხა მოყვანილობის დამხმარე სათაესები შედარებით მკირე ზომისაა. განსხეაეებულია სამშენებლო ტექნოლოგიაც – საშუალო ზომის ქვებით შედგენილი კედლები კირის ხსნარზეა ამოყვანილი.

სამონასტრო კომპლექსის ჩრდილო-დასავლეთით, ეიწრო ხევით გამოყოფილი ბორცვის თავზე, განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში აღმართული, ამჟამად ასევე გეგმის დონეზე შემორჩენილი ციხის ნანგრევებია დაცული. ციხის კედლის ფრაგმენტები, ბორცვის მომრგვალებულ ბაქანს გარშემო შემოუყვება. ნაციხარი ნაგებია დიდი სომის არაწორი მოყვანილობის, ერთმანეთთან კარგად მოჯრილი ქვების წყობით. ციხის ტერიტორიაზე იკითხება სხვადასხვა მოყვანილობის სათაესების კედლის ფრაგმენტები. შემორჩენილია 2 მ-ის სიღრმის ხარო. მონასტერიც და ციხეც ერთიანი გაღაენით იყო გარშემორტყმული, რომლის ფრაგმენტები ბორცვების ძირში, სოფლის გზის პირას არის დაფიქსირებული.

ბაქო-თბილისი-ჯეიხანის მილსადენის გაყვანის დროს ექსპერტთა ჯგუფის მიერ დაფიქსირებული იყო მონასტრის მნიშვნელობა და მისი მძიმე ფიზიკური მდგომარეობა. სათანადო რეკონსტრუქციების შემუშავების შედეგად, 2003 წელს განხორციელდა პირველი ეტაპის შემდეგი სამუშაოები:

ნატარდა კომპლექსის ტოპოგრაფიული ფიქსაცია, მომზადდა ფოტოლოკემენტაცია, დამუშავდა გენგეგმა და შესრულდა ეკლესიების არქიტექტურული ანაზომები; დასუსტდა მონასტრის სასღერები და მოხდა მათი დატანა რუკაზე. სუდაპირულად გაიწმინდა და გამოელინდა წმ. გიორგის ტაძრის გეგმის ძირითადი კონფიგურაცია; აღიწერა ეკლესიების ფიზიკური მდგომარეობა და დადგინდა მათი ავარიულობა.

მონასტერი მილსადენის ტრასიდან 50-55 მეტრით არის დაცილებული. მშენებლობის დაწყება ჩრდილო-აღმოსავლეთით, რეალურ საფრთხეს შეუქმნიდა ისედაც მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფ კომპლექსს, განსაკუთრებით წმ. გიორგის ეკლესიას. კომპლექსის გადარჩენის მიზნით ექსპერტთა ჯგუფის მიერ შემუშავდა სათანადო რეკონსტრუქციები და მომზადდა მიმართვა „ბრიტიშ პეტროლეუმისადმი“ თხოვნით, სასწრაფოდ ნატარებულიყო წმ. გიორგის ეკლესიაზე ჩრდილო-აღმოსავლეთით-სამხრეთით სამუშაოთა სრული კომპლექსი; წინააღმდეგ შემთხვევაში, მილსადენის მშენებლობის პროცესის და ექსპლუატაციის დროს გარდაუვალი იქნებოდა მნიშვნელოვანი დანაკარგები. ტაძრის ეკლესიები კი ამჟამად სოფლის სალოცავი და რელიგიური დღესასწაულების აღნიშვნის ადგილია; მათი შემდგომი, მკვირვ დასიანებაც კი გამოიწვევდა ადგილობრივი თემის სერიოზულ აღშფოთებას.

„ბრიტიშ პეტროლეუმმა“ მიიღო შემოსავალზე და ამ სამუშაოთა დაფინანსება თავის თავზე აიღო. სამუშაოები განხორციელდა საქართველოს იკომოსის მრავალდარგობრივ ჯგუფის მიერ (ჯგუფის ხელმძღვანელი არქიტექტორ-რესტავრატორი მ. ბოგოძე, რესტავრატორები: ლ. ბოკუჩავა, ე. მახათელაშვილი, გ. გუგუშაშვილი, არქეოლოგი – ლ. ახალაია, ინჟინერ-მშენებელი – გ. ხურცილაძე, ქიმიკოსი – თ. ბურკიაშვილი და ხელოვნებათმცოდნე – ი. ელიშბარაშვილი). სამუშაოები დაიწყო 2005 წლის გაზაფხულზე.

გაწმენდილ-საკონსერვაციო სამუშაოები განხორციელდა მონასტრის მთავარ ნაგებობაზე, წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაზე (ნახ. 2).

წმ. გიორგის ეკლესია წარმოადგენს დიდი სომის სამეკლესიო ანაზომიკას (15X6 მ.), რომელიც გარედანაც და შიგნიდანაც ნაგებია დიდი ფერის საშუალო სომის ქვიშაქვით, რიგების პერიმეტრალუბის მეტ-ნაკლები დაცივით, თუმცა წყობაში აღაგ-აღაგ ნახტომებია. ნაგებობის ცენტრალური „ეკლესია“ გეგმით განიერ, ერცელ დარბაზს წარმოადგენს, რომელიც აღმოსავლეთით გაშლილი ნახევარწრის მოხაზულობის საკურთხეველით სრულდება. საკურთხეველის ცენტრში სარკმელია გაჭრილი, რომელიც ულანკირებულია ღრმა, მაღალი ნიშებით. ნიშები თაღოვანია, ტრაპეციის ფორმისა, სვეითკენ შევიწროებული. აფსიდის ცენტრში სადა ტრაპეზის ქვაა მოცემული, რომელიც კედელზეა მიღმული.

სამეკლესიო ანაზომიკის ცენტრალური დარბაზი ორი კარით ჩრდილოეთ

„ეკლესიას“ უკავშირდება. ორივე შესასვლელი გამმოჯნავე კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთშია გაჭრილი. პირველი (ამჟამად ამოქოვლილი) უშუალოდ საკუროთხეველში გადის, მეორე – მის გვერდით, ცენტრალური სივრცის აღმოსავლეთ მონაკვეთშია გაჭრილი. სამხრეთ „ეკლესიაში“ გამაფალი ერთადერთი კარი ცენტრალური დარბაზის სამხრეთი კედლის დასავლეთ მონაკვეთშია მოცემული. ბაზილიკის ძირითადი შესასვლელი მთავარი დარბაზის დასავლეთი კედლის ცენტრშია გაჭრილი. შესასვლელები იდეალური ფორმისაა – შიგნიდან თაღით, გარედან არქიტრავით დახურული. ცენტრალური დარბაზის გრძივი კედლები ერთი წყვილი ორსაფეხურიანი პილასტრით ორ არათანაბარ ნაწილად იყოფა. წინა საფეხურს კამარის საბჯენი თაღი ეყრდნობოდა, შიდას კი – ამჟამად მხოლოდ აღმოსავლეთ მონაკვეთში – კედლის თაღი დასავლეთი კედლის კუთხეში ნაოთხადი პილასტრიდან ნაოთხადი თაღია გადაკეცილი. გარდა საკუროთხველის სარკმლისა, კიდევ ერთი სარკმელია შემორჩენილი დასავლეთ კედელში, შესასვლელის თავზე. სარკმლები ვიწრო და მაღალია – ინტერიერისკენ გაგანიერებული. დასავლეთ სარკმელს შიგნიდან შეისრული თაღი ასრულებს. გარედან სარკმლები თავსართი ქვებით სრულდება. აღმოსავლეთ თავსართზე ვიწრო წარბია მოცემული (სურ. 3), დასავლეთისაზე, კი წრეში ნაწერილი ჯვარია ამოკვეთილი (სურ. 4).

გაწმენდამდე ტაძრის მთლიანი კომპოზიციიდან შემორჩენილი იყო ცენტრალური დარბაზი და ჩრდილოეთი „ეკლესიის“ აღმოსავლეთი ნაწილის ფრაგმენტი. სამხრეთის „ეკლესია“ მიწით იყო დაფარული (სურ. 2).

X სიდან შენარჩუნებულია ბაზილიკის გეგმა და კედლის წყობის ქვედა ნაწილები. ასევე სახეზეა ძირითადი საფასადო დეკორი, რომელიც ღიობების დამასრულებელი თავსართი და არქიტრავის ქვებით შემოიფარგლება. ინტერიერში გადაწყობილია ცენტრალური ეკლესიის დასავლეთი, სამხრეთისა და ჩრდილოეთი კედლების ზედა ნაწილები. განახლებული წყობა თავისი ხასიათით, განსხვავდება ძირითადისგან, ამ მონაკვეთებში იგი უფრო უსისტემო და მოუწესრიგებელია, რიგების პორტიკალულობის დაცვის გარეშე.

გაწმენდის პროცესში ეველაზე დიდი სირთულე მღვთმარეობდა, ერთი მხრივ, ფეხებგადგმული, უძველესი ხეების მოჭრაში, რასაც შესაძლებელი იყო მოეოლოდა ეკლესიის შემრჩენილი ნაწილების ნგრევა და მეორეს მხრივ – დიდი რაოდენობის საფლავეებისა და სამარხების არსებობაში (სურ. 1-2). მონასტერში ძველი სასაფლაოა და, რასაკვირველია, მათი არსებობა აქ ბუნებრივი და მოხალღონელიც იყო, თუმცა რაოდენობამ მოდოიდის გადააჭარბა. საფლავეებითა და სამარხებით რამდენიმე რიგად იყო შევსებული მთელი ტერიტორია ეკლესიის გარშემო. ამან, ცხადია, გაწმენდა ძალიან გაართულა. მიუხედავად სირთულეებისა, მიწის საფარი და უძველესი ხეებიც ეკლესიის ირგვლივ და შიგნით მოცილებულ იქნა.

გაწმენდის შედეგად წმ. გიორგის ეკლესიის გარშემო მიწის ღონე დადაბლდა. აღმოსავლეთ ფასადზე გამოვლინდა ცოკოლის საფეხური და საფასადო წყობის რამდენიმე რიგი. სამხრეთი მინაშენის გასწვრივ, მიწის აღების შემდეგ გამოიკვეთა ეკლესიის მთლიანი კომპოზიცია: მისი სამხრეთი კედელი ძირითად ეკლესიას მიუღ სიგრძეზე მოუყვება და უხვევს დასავლეთით, რაც გარშემოსავლელის არსებობაზე მეტყველებს; ამავდროულად, ეს კედელი სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეზე კი არ წყდება, არამედ გრძელდება დასავლეთის მიმართულებით. ეკლესიის დასავლეთით, მინაშენის კედლის კვალი წაშლილია (ნახ. 2).

ჩრდილოეთი მინაშენის გაწმენდის შედეგად გამოვლინდა მძლავრი ორსაფეხურიანი ცოკოლი; ასევე დადგინდა, რომ წმ. მარიაშის სახელობის ეკლესიის სამხრეთი კედელი, წმ. გიორგის ჩრდილოეთი ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზეა დაფუძნებული. გაწმენდისას გამოვლინდა ჩრდილოეთი „ეკლესიის“ აღმოსავლეთი

სათაესის გამოყოფილი კედლის წყობის ერთი რიგი და აფსიდის გარშემოწერილობა. აქვე, ნრდილო-აღმოსავლეთ კუთხესთან აღმოსნდა სარკმლის თავსართი ქვა, რომლის ზედაპირზე წარბია ამოკეეტილი (ნახ. 2).

სამხრეთი მინაშენის საკურთხეველში, მიწის ფენაში, აღმოჩენილი იყო დეკორატიულად გაფორმებული სარკმლის თავსართი ქვა. მიწით დაფარული სამხრეთი მინაშენის გაწმენდის შემდგომ, გამოიკეთა ღრმა, ნალისებური მოყვანილობის საკურთხეველი; დადგინდა იატაკის ღონეები. აღმოსნდა, რომ აფსიდის იატაკი დანარჩენზე 25 სმ-ით მაღალია. დაფიქსირდა აფსიდის ქვეშ საძვლის არსებობა. მიწის აღების შედეგად გაიხსნა სამხრეთი მინაშენიდან მთავარ ეკლესიაში გამავალი კარი. სამხრეთი შესასვლელის კუთხეში აღმოჩენილი იყო დიდი ზომის არქიტრავის ქვა, მასზე ამოტეიფრული რეიანების წნულით (სურ. 5) და სარკმლის ორი თაღოვანი შიდა პირი.

ახლად გამოვლენილ სამხრეთი მინაშენის სამხრეთ კედელზე, რომელიც გვიანი წყობით იყო შევსებული, გაწმენდის შედეგად გამოვლინდა შესასვლელი ღიობის წირთხლები.

ცენტრალური ეკლესიის ინტერიერშიც დადგინდა იატაკის ღონე; გამოვლინდა კირხსნარით მოღესილი იატაკი. გაკეთდა შურფი საკურთხეველის იატაკის ღონის დასადგენად. საკურთხეველშივე, იატაკის ღონის ქვეშ, ამჟამინდელი „კანკელის“ საზღვარზე დაფიქსირდა კირის თხელი შრე. გაიხსნა გვიან პერიოდში ნამოცენილი ქვებით ნაგები, კანკელის ფუნქციის მქონე, საკურთხეველის გამმოჯნაჲი კედლის რამდენიმე რიგი. სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთში დაფიქსირდა თარო-ნამოსაჯდომი. კარგად გამოიკეთა აფსიდის თავდაპირველი მოხაზულობა, რომლის იატაკი დარბაზის ღონიდან 20 სმ-ით მაღლაა. ასევე კარგად გამოინდა ცენტრალური ნაეის ნრდილოეთი კედლის ქვედა რიგები და კარის ზღურბლი. გაწმენდისას მრავლად ამოვიდა ბეჭი და საპირეები, ასევე XX საუკუნის სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ნიეთი (სურ. 6-7).

აღსანიშნავია, რომ კულტურული ფენა ძირითადად ეკლესიის სამხრეთით იყო დაცული. ამ მონაკვეთში, მიწაყრილში აღმოჩენილია X და XI საუკუნეებში გავრცელებული თიხის ნაწარმი: წმინდად განლექილი თიხისაგან დამსადებული მონალისფრო, ძალიან თხელკეციანი ჭურჭლის ნატეხები და მოყვითალო ჭიქურით დაფარული ჯამის ძირ-ქესლი. სამხრეთი მინაშენის გარეთ მოვლ სიგანეზე კულტურული ფენაში კირის ბათქაშისა და საპირე ქვების გარდა, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით დაფიქსირდა სხვადასხვა დროის X და XIV-XV საუკუნეების კრამიტის ნატეხები. ეს კულტურული ფენა ინტენსიურად გრძელდება უფრო სამხრეთით, გაუთხრელ ფართობზე. ამავე ფენაში ამოვიდა შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ჯამების პირგვერდებისა და ძირ-ქესლის ნატეხები, შესაძლებელი გახდა მათი პროფილების მოლიანი აღდგენა. აქვე აღმოსნდა თიხის მინიატურული ფეხიანი ჭრაქი (მსგავსი ჭრაქები ცნობილია ტამალას ეკლესიისა და ბეთლემის მონასტრის გათხრებიდან, მათი თარიღი XII-XIII საუკუნეებით განისაზღვრება).

გარდა ზემოთ ნამოსულები აღმოჩენილი დეტალებისა, მიწის აღებისას ნაპოვნია თარო-კარნისის რამდენიმე ქვა; ასევე მცირე ზომის, სამხრეთად ნალისებრი თაღებით დამუშავებული ქვა, რომლის დანიშნულება და აღვილი ჯერჯერობით გაურკვეველია. ვვარაუდობთ, რომ ეს სტელისა ან კანკელის ფრაგმენტი.

წმ. გიორგის ეკლესიის გაწმენდისა და შესწავლის შედეგად დაზუსტდა სამშენებლო ფენების ქრონოლოგია. დადგინდა თავდაპირველი და შეკეთების შედეგად შეცვლილი არქიტექტურული დეტალები. წყობის ხასიათის მიხედვით მკვეთრად გაიმიჯნა X და XIV-XV საუკუნეების ფენები (სურ. 8). დადგინდა, რომ გადაწყობილია საკურთხეველის ნრდილოეთი კუთხე; ტრიუმფალური თაღი და კუთხე

სხვადასხვა სიღრმეზეა განთავსებული, კაპიტელიც აცდენილია საკურთხეულის კუთხეს და რამდენიმე სანტიმეტრით ქაერში, დასაეღუთი მიმართულებით არის გადმოკიდებული.

გადაწყობილია ასევე კედლის სიბრტყის გამყოფი ორსაფეხურიანი პილასტრების საკვანძო მონაკვეთები, ის აღგილები, საიდანაც კამარისა და კედლის თაღებია გადაყვანილი. აღსანიშნავია, რომ ამჟამად კედლის თაღების ნაოთხალი კაპიტელები სხვადასხვა დონეზეა განთავსებული. გრძივი კედლების პილასტრების დასაეღუთი მონაკვეთის ნაოთხალი კაპიტელები კამარის საბჯენი თაღის კაპიტელის დონეზეა მოცემული და მის გაგრძელებას წარმოადგენს. რაც შეეხება გრძივი კედლის აღმოსაეღუთი მონაკვეთის კედლის თაღის ქუსლს, იგი უფრო დაბლა ძევს და შეესატყვისება დასაეღუთი კედლის კამარის საბჯენი თაღის ნაოთხალი ქუსლის სიმაღლეს (ნახ. 4). პილასტრის დასაეღუთით ნაოთხალი კაპიტელის არსებობა, ბუნებრივია, ითხოვს თაღსაც, რომელიც ამჟამად გამქრალია. გრძივ კედელზე არსებული პილასტრის პირველ საფეხურზე დაცული დასაეღუთი ნაოთხალი კაპიტელი იმის დასტურია, რომ კედლის თაღი დასაეღუთის მიმართულებითაც იყო გადაყვანილი. ამ ეარაუდს ისიც ამყარებს, რომ გრძივი კედლის მსგავსი გადაწყობა (კედლის თაღის მხოლოდ აღმოსაეღუთ მონაკვეთში არსებობა) ქართული არქიტექტურის ისტორიაში არ გვხვდება. IX-XI საუკუნეების ისეთ ნიმუშებში, როგორიცაა ვარიანის ღვთისმშობლის ეკლესია, დუმატხოვოს წმინდა კვირიკე, ურთხის, სუქითის, არბოს წმინდა გიორგი, შინდორის სტეფანწმინდა, შინდისის კვირაცხოველი, არბოს, საყაერესა და ნიაბის წმ. გიორგის ეკლესიები, ბროწლეთის ღვთისმშობელი და მრავალი სხვა, ევლგან გამოჩაყლისის გარეშე გრძივი კედლების ორივე მონაკვეთი კედლის თაღით არის დამუშავებული. რაც მთავარია, ცალმხრივი კედლის თაღი კონსტრუქციულადაც არ არის გამართლებული.

გამოვლენილი მასალიდან განსაკუთრებით საგულისხმოა გრანდიოზული ზომის არქიტრავის ქვა, რომელიც თავიდანვე, ეკლესიის გაწმენდამდე, დასვენებული იყო დასაეღუთი ფახადის წინ, წმინდა მარიამის ეკლესიის სიახლოვეს. არქიტრავის ქვას ცალი ფრთა აკლდა. მაშინვე ნათელი იყო, რომ ზედაპირზე სამი ჯერის კომპოზიცია იყო გამოსახული. ამ ნაკლულ ქვაზე დაცული იყო ამ კომპოზიციის ცენტრალური, ავეალებული ჯერის გამოსახულება და ცალ მხარეს წრეში ჩასმული "ბოლნური" ჯვარი. ნაკლული, ბოლნურჯერიანი ნაწილი, ეკლესიის გაწმენდისას, იქვე აღმოჩნდა, მრავალწლოვან ხის ფესვებში გახლართული, ასე რომ, კომპოზიცია შეიქცა (სურ. 9).

მსგავსი კომპოზიციები ქართულ ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში ე. წ. "გარდამავალი ხანის" (VII ს-ის II ნახევარი — X ს-ის I ნახევარი) ბოლო პერიოდში ხდება პოპულარული და არაერთგზის გვხვდება IX-X საუკუნეების მიჯნის ქართულ ეკლესიათა გაფორმებაში. სავარაუდოა, რომ ეს მძლავრი არქიტრავი არა მცირე, წმინდა მარიამის ეკლესიის შესასეღელის დამასრულებელი იყო, როგორც ეკლესიის გაწმენდამდე ევარაუდობდით, არამედ ზომებით და პროპორციებით, გაწმენდის შემდეგ გამოვლენილ, წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიის დასაეღუთი მინაშენის ღიობის შემკერული უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი, დიდი ზომის არქიტრავის ქვა აღმოჩნდა ახლად გაწმენდილ სამხრეთ ეკლესიაში. ქვის ერთი სიბრტყე ფრიზულად განლაგებული წნული რეიანების ორნამენტით არის დაფარული. ქვას გვერდები ამოკვეთილი აქვს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ იგი კედელზე იყო ჩამოღებული (სურ. 10). მსგავსი ორნამენტით გაფორმებული ფრიზები სვენ გვხვდება X საუკუნის ისეთ ნიმუშებში, როგორიცაა ზეგანის (ზაქი) ტრიკონქი და კუმურდოს ტაძარი.

ეკლესიის საბოლოო გაწმენდამ, სამხრეთი ეკლესიის კედლის გამონთავისუფლებამ

გეიანი წყობისგან, გამოაქვინა სამხრეთი შესასვლელის წირთხლები. დასუსტდა ღიობის სიგანე. ახლად მიკელეული არქიტრაეის ზომა და მისი აღმონენის აღგილი გეაფიქრებინებს, რომ იგი ამ შესასვლელის არქიტრაეს წარმოადგენდა.

გაწმენდის დროს გამოვლენილ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან დეტალს სარკმლის თავსართი ქვა წარმოადგენს. თავსართი ფილის ქვედა მონაკვეთში წარბია ამოტიფრული. წარბის ცენტრში წრეში ჩასმული, ვარდულებით ფლანკირებული "ბოლნური" ჯვარია გამოსახული (სურ. 11) კომპოზიციის ასეთი გადაწყვეტა ასოციაციას ამავე ტაძრის დასავლეთით დაფიქსირებულ, ზემოთ ხსენებულ არქიტრაეთან და დასავლეთი სარკმლის თავსართის კომპოზიციასთან იწვევს. ის, რომ ეს ქვა ორგანულია ძეგლის მხატვრულ-დეკორატიული გადაწყვეტისთვის – ეჭვს არ იწვევს.

მსგავსი კომპოზიციები ჩვენ X საუკუნის ქართული ქრისტიანული არქიტექტურის არა ერთ ძეგლზე გვხვდება. მათ შორის: ჯაფახეთის ვანის სამხრეთი შესასვლელის არქიტრაეზე, დისევის, კობეთის სარკმლის თავსართებზე. ფრისის დარბაზული ეკლესიის სარკმლის თავსართის კომპოზიციაში წარმოდგენილია ეარიაცია ამ თემაზე. ამავე კომპოზიციის გართულებული ვარიანტია მოცემული სათხის დასავლეთ სარკმელზე. ამ თემაზეა შექმნილი არმაზის სამხრეთი სარკმლის დეკორატიული თავსართიც. მაგალითების სიჭარბე ადასტურებს თავსართის უშუალო კავშირს ამ ეკლესიასთან. როგორც იყო აღნიშნული, ეს არქიტექტურული დეტალი აღმოსავლეთი ფასადის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთშია აღმონენილი. ბუნებრივია, რომ იგი სამხრეთი მინაშენის აღმოსავლეთ სარკმელს ასრულებდა. რესტავრაციის მსვლელობაში, მისი აღგილზე მორგებით შესანიშნავად შეივსო და დასრულდა ამ სარკმლის ღიობი. ამავე აღმოსავლეთი ფასადის ჩრდილოეთ კუთხეში აღმონენილი სადა, ორმაგწარბიანი თავსართის ქვა, ეკვგარეშე, ჩრდილოეთი მინაშენის აღმოსავლეთ სარკმელს ეკუთვნოდა. აღდგენის შემდეგ ისიც ჩაჯდა თავის აღგილას (სურ. 12). ხოლო ცენტრალური, საკურთხეველის თავსართი ქვა დღეს აღგილზეა დაცული და სადა წარბით არის დამუშავებული (სურ. 3).

ამგვარად, როგორც დავინახეთ, აღმოსავლეთ ფასადზე, ეველაზე მეტად, საგანგებოდ გაფორმებული სამხრეთი მინაშენის სარკმელია. ასეთი გამორჩეული გადაწყვეტა, შესაძლოა გამოწვეული იყო სამხრეთი ეკლესიის განსაკუთრებული დატვირთვით, მისი აფსიდის ქვეშ საძვლის არსებობით.

კარნიზის პრობლემას ეკლესიის ტერიტორიაზე აღმონენილი თარი-კარნიზის რამოდენიმე ქვა, ხსნის.

ამდენად, გაწმენდის დროს აღმონენილი მასალაც ადასტურებს ტაძრის წმ. გიორგის კომპოზიციისა და მამუბი ელემენტების X საუკუნით დათარიღებას, რომელიც დაე. ხოშტარიას აქვს შემოთავაზებული.

საუკუნეთა მანძილზე მონასტერმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. სავარაუდოდ XIII-XIV საუკუნეებში ეკლესიის ზედა ნაწილი ჩამონგრეულა. თითქმის მთლიანად მოიშალა გეერდითა ეკლესიები. ტაძრის განახლება, ასე ძლიერ რომ ატყვია მის კედლებს, როგორც ჩანს, XIV-XV საუკუნეებში მომხდარა. ამ განახლებისას არ იყო გათვალისწინებული მისი აგების დროინდელი მხატვრული სახე. რჩება შთაბეჭდილება, რომ მთავარი ამოცანა ფუნქციის აღდგენა იყო და ეკლესია სწრაფად „ამოაშენეს“. არ გაეწია ანგარიში აღგილზე დაცულ, ეკლესიიდან ჩამოშლილ დეტალებს. არც შემსრულებელი იყო მაღალი დონის ოსტატი. ასეთმა მიდგომამ გამოიწვია ამ არქიტექტურულად მნიშვნელოვანი ნაგებობის მხატვრული ღირებულების დაქვეითება. გამოუყენებელი დარჩა მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ელემენტები – თავსართი და არქიტრაეის დამუშავებული ქვები, სვეტის ფრაგმენტი, თაღების დამაკავშირებელი საჭეჭი ქვა და სხვა დეტალები. ამ ისტორიული შეკეთების

პროცესში, თანადროული მასალის ასეთი იგნორირების მიუხედავად, იგრძნობა შემკეთებლის მთავარი მიზანი – შენობის შეკერა იმ დროისთვის დამახასიათებელი მხატვრული ხერხების გამოყენების გარეშე. სწორედ ამ სისადაეშ შეუნარჩუნა მეტნაკლებად ეკლესიას მხატვრული მთლიანობა და მისი პირეანდელი სახის წარმოდგენის საშუალებაც მოგვცა.

განახლების დროსვე, სამეკლესიოიანი ბაზილიკის დანგრეული, ჩრდილოეთი ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელს, დასაყლეთ მონაკვეთში პატარა ზომის, მარტივი სტრუქტურის მქონე, სადა, წმინდა მარიამის სახელობის დარბაზული ეკლესია მიუშენეს (ნახ. 2).

მონასტრის ტერიტორიაზე ამჟამინდელი აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოების დაწყებამდე, წმ. მარიამის ეკლესია, პირობითად, სათანადო შესწავლის გარეშე, დათარიღებული იყო X საუკუნით. შეკდომაში შეგვიყვანა ამ ეკლესიის დასაყლეთი შესასყლელის წინ დასყენებულმა ზემოხსენებულმა არქიტრაეის ქვამ, რომელიც ამ შენობის ნაწილად მიეიწინეთ (სურ. 9). ობიექტის სრულფასოვანი შესწავლის საყუქველზე შეიცვალა და დაზუსტდა ამ სამლოცველოს აგების დრო. ტერიტორიის გაწმენდის შედეგად გამოყლინდა, რომ წმ. მარიამის ეკლესიის სამხრეთი კედელი წმ. გიორგის ეკლესიის ჩრდილოეთი ნაეის ჩრდილოეთ კედელზეა დაშენებული, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ იგი წმ. გიორგის ეკლესიის ნგრეეის შემდგომ იყო აგებული. გარდა ამისა, დადგინდა, რომ მისი საკურთხეველი მცირე მასშტაბით იმეორებს წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის კომპოზიციას. ეკლესიის საკურთხეველის ნიშების თაღის მოყვანილობაც მთავარი ეკლესიის XV საუკუნეში შეკეთებულ სარკმელთა შიდა პირის მოხატულობის ანალოგიურია. საგანგებოდ აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ მცირე დარბაზული ეკლესიის წყობაში იმავე წმ. გიორგის ეკლესიის კარნიზის ქვებია გამოყენებული. ეველა ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნის მიხედვით დაზუსტდა, რომ წმ. მარიამის სამლოცველო წმ. გიორგის ტაძრის დანგრეეის შემდეგ, მისი აღდგენისას იყო აგებული, სავარაუდოდ, ცალკეული ფორმების გათვალისწინებით – XV საუკუნეში.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი: ეკლესიის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა სვეტის ფრაგმენტი და თაღების დამაკავშირებელი სატყე ქვა. ამ დეტალების აღგილი სადღეისოდ, გაწმენდილ ტაძარში ვერ მოიწახა. ამ ეკლესიის გარშემო, განსაკუთრებით კი დასაყლეთით განეითარებული კედლები, იმის მანიშნებელია, რომ მონასტრის ტერიტორიის ბოლომდე გაწმენდის შემთხვევაში კიდევ მრავალ საინტერესო ნაკებობის კვალს შეიძლება მიეაგნოთ.

XIV-XV საუკუნეების მნიშვნელოვანი გადაკეთებაზე მეტყველებს კულტურულ ფენაში აღმოწენილი ბრტყელი და ღარიანი კრამიტის ნატეხებიც. ისინი ორ ქრონოლოგიურ მონაკვეთს მოიცავს: I – X საუკუნეების წარწერიანი კრამიტი, რითაც დასტურდება ეკლესიის X საუკუნეში აგება და II – XIV-XV საუკუნეების კრამიტის ფრაგმენტები, რაც ეკლესიის განახლებასთან არის დაკავშირებული. ასეთი რაოდენობით კრამიტის აღმოწენა იმის დასტურიცაა, რომ ეკლესია ამ მასალით იყო გადახურული.

ადრეული (X ს.) კრამიტები დამზადებულია წერილმარცელოვანი კარგად განღეჟილი თიხისაგან, გამომწვარია მოყარდისფროდ ან ყაეისფროდ, ზედაპირი შეღებილია წითელი წერნაჟის სჟელი ფენით. აკეცილი გვერდების სიმაღლე 3-4 სმ-ია; კეცის სისჟე 2,2-2,4 სმ; სიგრძე-37 სმ; სიგანე 24-18 სმ.

მეორე ჯგუფის კრამიტების თიხაც წერილმარცელოვანია, სიღის მინარეეებით, ზედაპირი ხაოიანია, გამომწვარია აგურისფრად ან მოყაეისფროდ. ბრტყელი კრამიტების უმეტეს ნაწილს ბორტის ქვეშ, მთელ სიგრძეზე ფართო ღარი გასდევს, არის ცალები, რომელთაც ზედაპირზე ეტყობათ პორიზონტალური და ვერტიკალური

ზოლები. ბორტის სიმაღლე 1,3მ-დან -2მ-მდე მერყეობს; კეცის სისქე 1,2-1,7სმ. ღარიან კრამიტებს შედარებით დაბალი და განიერი ქიმი აქვთ.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ნუსხურწარწერიანი კრამიტების აღმოჩენა. რომლებიც პალეოგრაფიული თავისებურებებით X და XV საუკუნეებით თარიღდება (წარწერების თარიღი წინასწარულად განსაზღვრა შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს სახ. ხელოვნების მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა, ქ-მა ელენე კაელელაშვილმა).

სამშენებლო კერამიკის ნიმუშებზე წარწერები, რიგორც წესი, ასომთავრულითაა შესრულებული. დღემდე ცნობილი ნიმუშებიდან მხოლოდ მატანის ეკლესიიდან არის ცნობილი ნუსხურწარწერიანი კრამიტი, ამდენად, ტაძრის ეკლესიის გაწმენდისას აღმოჩენილი ნუსხურწარწერებიანი კრამიტების ფრაგმენტების აღმოჩენის მეცნიერული მნიშვნელობა კიდევ მეტად იზრდება.

ორ ძირითად ქრონოლოგიურ ეტაპზე ეკლესიის კედლების წყობაც მეტყველებს.

არსებული გადაკეთება ეკლესიის შემორჩენილი მოცულობის დაახლოებით 40% მოიცავს. ამავე დროს, მსჯელობა ძეგლის პირვანდელ სახეზე ამჟამად შესაძლებელია მხოლოდ გეგმის კომპოზიციის მიხედვით, ქვედა რიგებში შემორჩენილი წყობის ხასიათისა, ცალკეული დეტალების და შემდგომ უკვე ეარაუდის დონეზე. ამიტომ პირვანდელი სახით მისი აღდგენა წარმოუდგენელი და გაუმართლებელი იქნებოდა. ტაძარმა არსებითი გადაკეთებები განიცადა. ეს არის მისი ისტორია. და ეს უნდა იკითხებოდეს მის კედლებზე.

ამიტომ, საესებით მართებულია საავტორო ჯგუფის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება, ეკლესიაზე გამაგრებით-საკონსერვაციო სამუშაოების ნატარების შესახებ.

პროექტით გათვალისწინებული და განხორციელებულია: წმ. გიორგის ეკლესიის გაწმენდა თავდაპირველი დონეების და მიწით დაფარული ფორმების გამოვლენა, დაზიანებული და მორყეული ქვების გადაწყობა, ნაკლული არქიტექტურული ფორმების შევსება; სატრიუმფო და კედლის თალების შევსება-შეკერა, გვერდითა „ეკლესიების“ ახლად გამოვლენილი საკურთხეველის მოხაზულობის ნაწილობრივი შევსება-გამაგრება; გაწმენდის პროცესში აღმოჩენილი არქიტექტურული დეტალებისთვის საკუთარი, თავდაპირველი ადგილის მიხენა (სარკმლის თავსართები და კარნიზის ქვები) (სურ. 13).

გაიწმინდა და მოწესრიგდა ინტერიერი. ცენტრალურ „ეკლესიაში“ იატაკი კირხსნარით მოიღეს (სურ. 7). მოეწყო პირობითი, ხის ნივნივებზე დაფუძნებული სახურავი (სურ. 6) გვერდითა „ეკლესიების“ გამოვლენილ მოცულობებს ნაუტარდა კონსერვაცია. ამ ნაწილებში, რომელიც დარჩა გადახურვის გარეშე, იატაკი მოკირწყლულია ქვის ფილებით კირხსნარზე. ცენტრალური ეკლესიის გადახურვის მასალად შედებილი თუნუქის სახურავია გამოყენებული. ასეთი ხასიათის სამუშაოების ნატარების შედეგად ეკლესიის სხეულზე დაცულია არსებული ისტორიული ფენები. რაც აღდგენითი სამუშაოების დამთავრების შემდეგაც მისი კედლის შესაძლებლობას მოგეცემს. გაწმენდილი ეკლესია მთელი თავისი სიმაღლით, განახლებული პროპორციებით წარსდგა ჩვენს წინაშე (სურ. 10, 14).

შესრულებული სამუშაოები ნატარება აუცილებელი იყო ამ უადრესად საინტერესო, მრავალფენოვანი ძეგლის გადარჩენის მიზნით. ტაძრის წმ. გიორგის ეკლესიის განახლებით მოსახლეობამ მიიღო გამაგრებული და უხიფათო სალოცავი, რომელმაც შეინარჩუნა საკრალური მნიშვნელობა და დღესაც რელიგიური დღესასწაულების აღნიშვნის ადგილია.

Resume

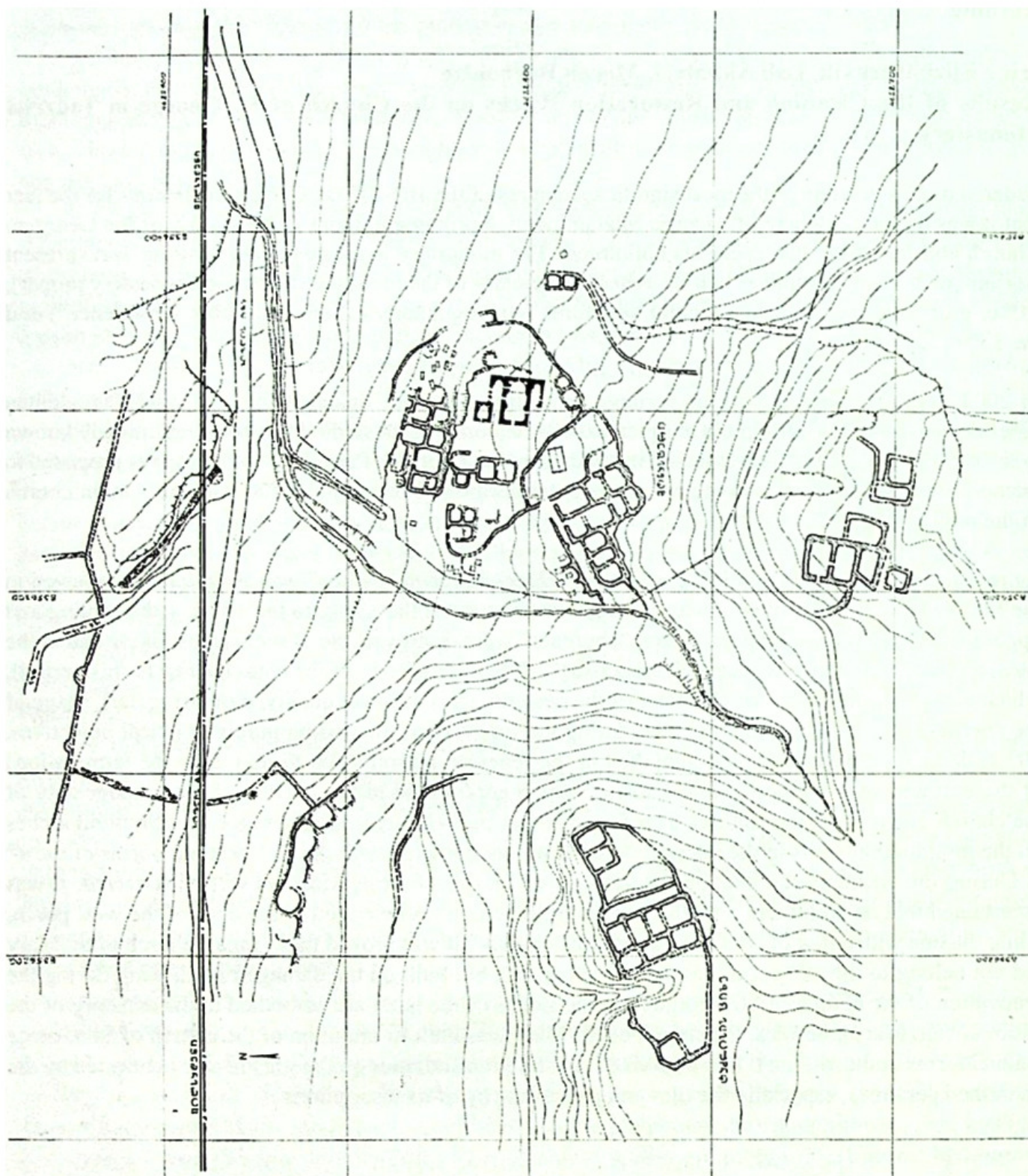
Irine Elizbarashvili, Lali Akhalaia, Merab Bochoidze

Results of the Cleaning and Restoration Works on the Church of St. George in Tadzrisi Monastery

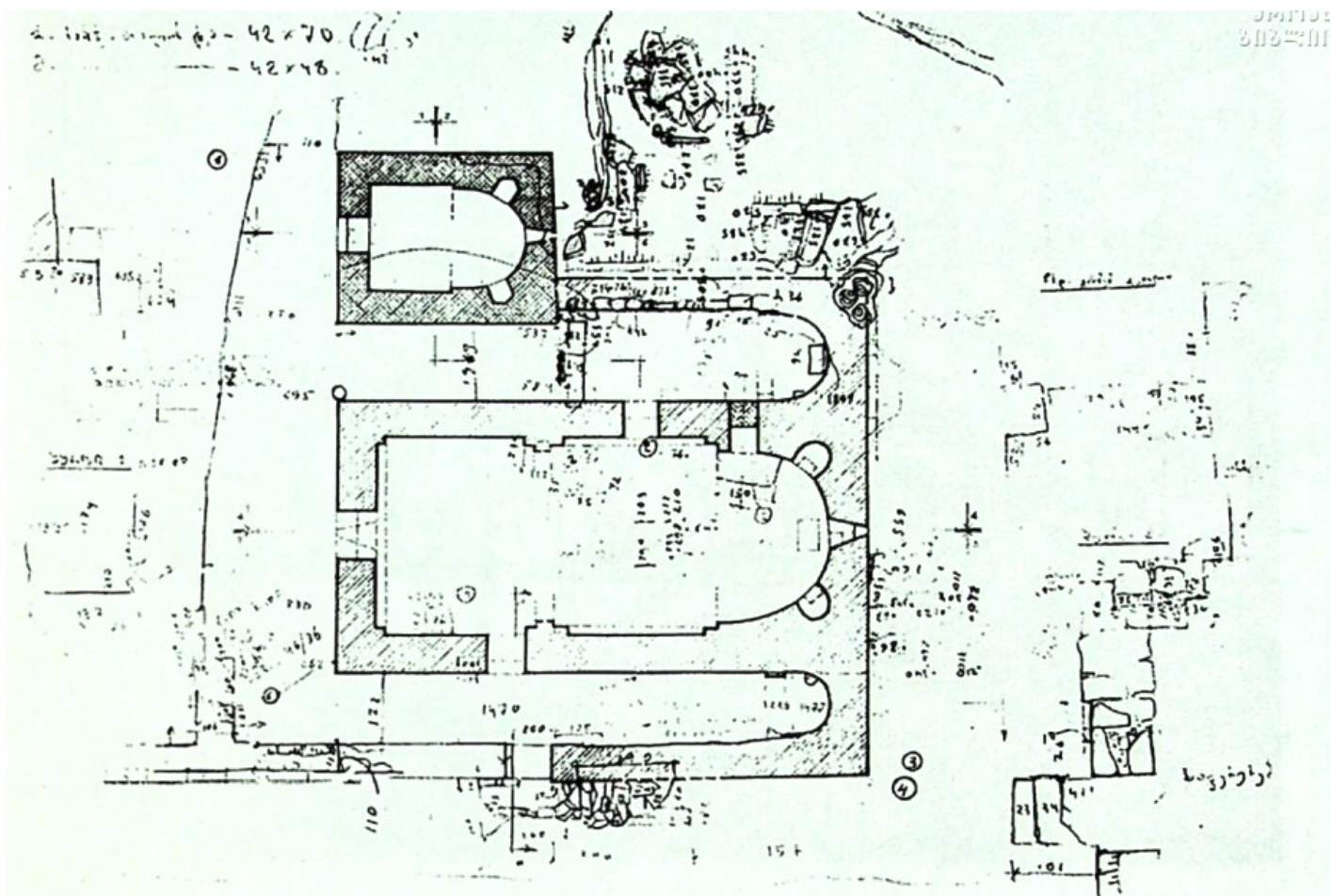
Tadzrisi monastery, one of the most significant centres of the 10th-17th cc. Georgia, is famous for the fact that it was the place, where St. George Mtsmindeli, a prominent figure in the history of the Georgian Church and literature, had spent his childhood. The monastery is located in the historic Tori (present Borjomi district). It comprises two churches and remains of the monastic structures (monastery proper), 11th c. group of large detached secular structures (conventionally called "the Abbot's residence") and the 13th c. fortress.

In 2003, within the framework of heritage protection activities linked with the Tbilisi-Baku-Jeiha pipeline construction, a group of Georgian experts had once again studied this complex, already known in the scholarly literature, and assessed its endangered state. British Petroleum company was proposed to finance conservation works on the site, firstly, stabilisation of the church of St. George – main church of the monastery.

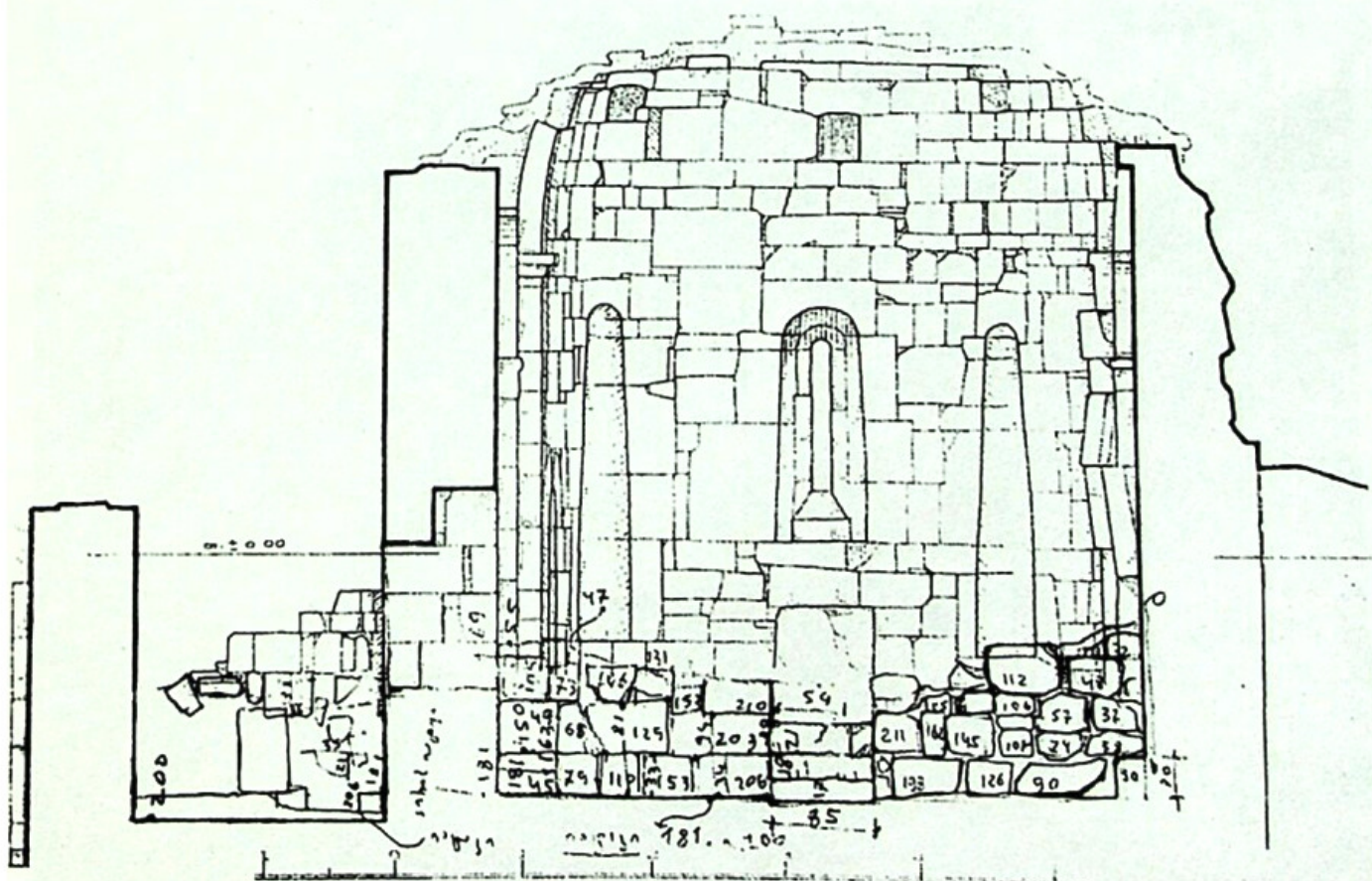
As revealed by the study, this 10th c. so called "three-churched basilica" was considerably renewed in the Middle Ages. Presumably, it was damaged on the turn of the 13th c. to the 14th c. – the roofing and upper parts of the walls collapsed, lateral "churches" were destroyed, etc. It seems most likely that in the 14th-15th cc. the church was renewed again (40% of the extant body of the church dates to this period), which is also confirmed by the character of the masonry (it is of lower quality, more irregular), shape of the apertures, etc. At the same time, the during the renovation, focused on purely practical objectives, 10th c. decorative elements were embodied in the renewed masonry (up to now only the terminations of the east and west windows were known), which contributed to the illusion of the homogeneity of the church body. From the changes introduced at that period, essential is absence of west blind arches on the longitudinal walls in the interior, which does not coincide with the architectural norms of the 9th c. During the cleaning, terminations of the sacristy and diaconicon windows were discovered; it was ascertained that an architrave with the images of three crosses belonged to the door of the west porch, while the one with a row of "8-s" – to the south "church". It was proved that a minor church of St. Mary did not belong to the 10th c. (as was supposed earlier), but built on the damaged north wing during the renovation of the church of St. George (cornice stones of the latter are embodied in the masonry of the church of St. Mary); besides, the church of St. Mary was built in imitation of the church of St. George (cancel forms in the interior). Two periods of construction activities on the site are also confirmed by the unearthed ceramics, especially the tiles and palaeography of its inscriptions.

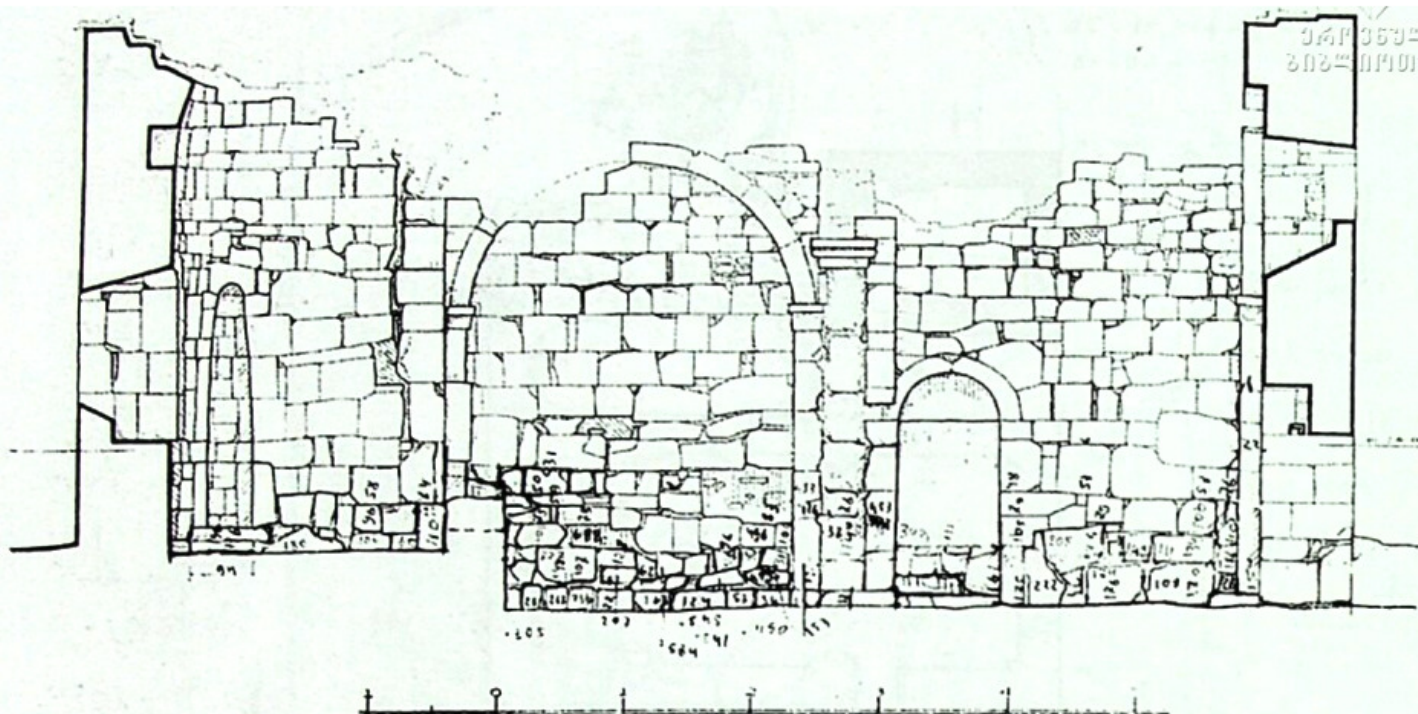
ნახ. 1. გეგმა 21-1

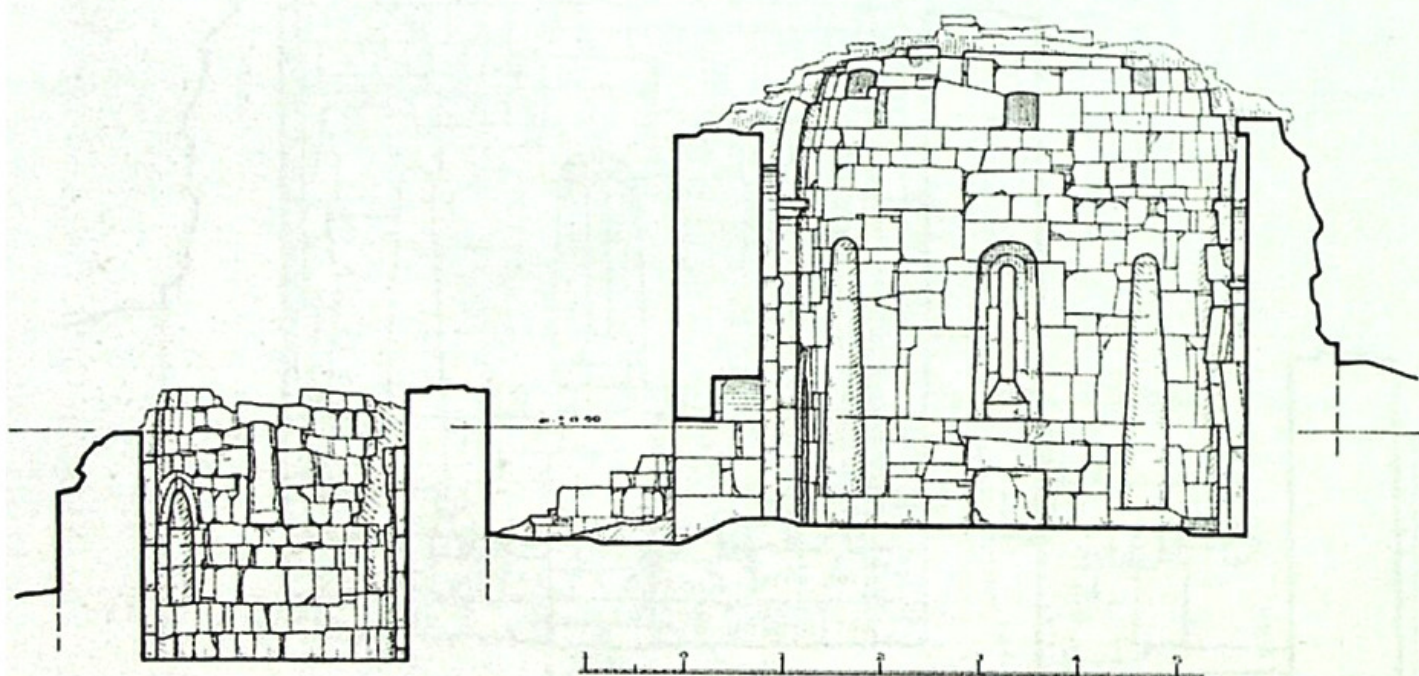
ნახ. 2. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. გუგუზა

ნახ. 3. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. განივი ჭრილი

ნახ. 4. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. გრძივი ჭრილი

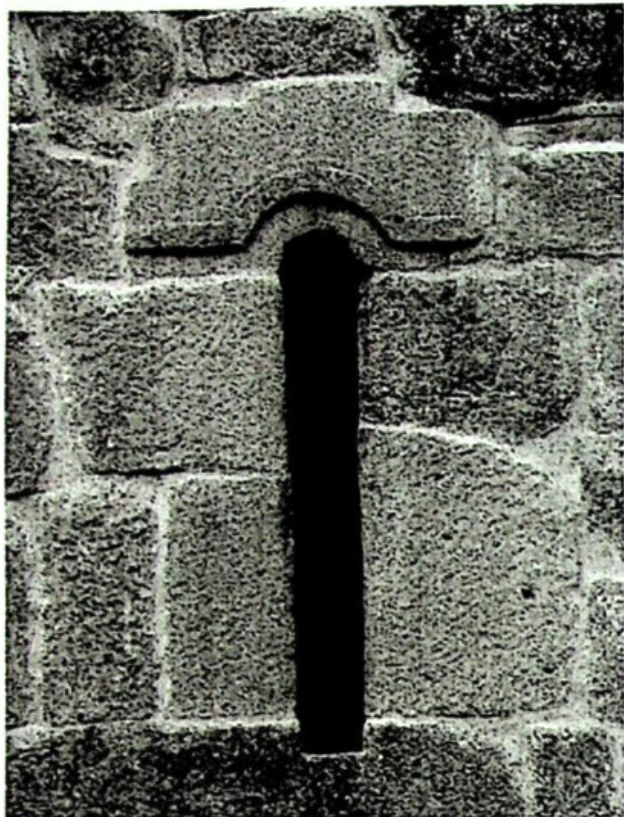
ნახ. 5. წმ. მარიამის და წმ. გიორგის ეკლესიების განივი ჭრილი, ხედი აღმოსავლეთით, 21-3

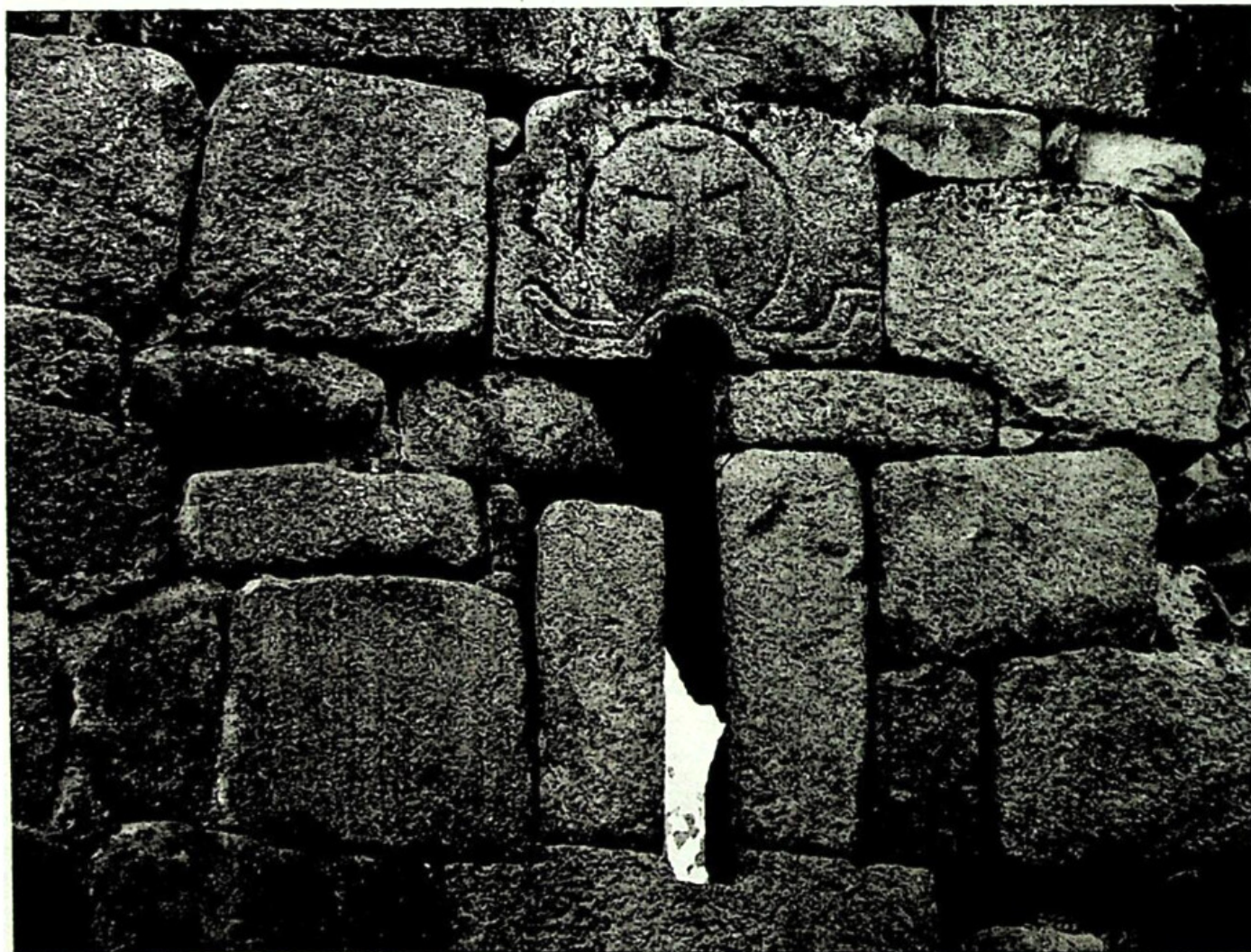
სურ. 1. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. აღმოსავლეთი ფასადი გაწმენდამდე

სურ. 2. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. დასავლეთი ფასადი გაწმენდამდე

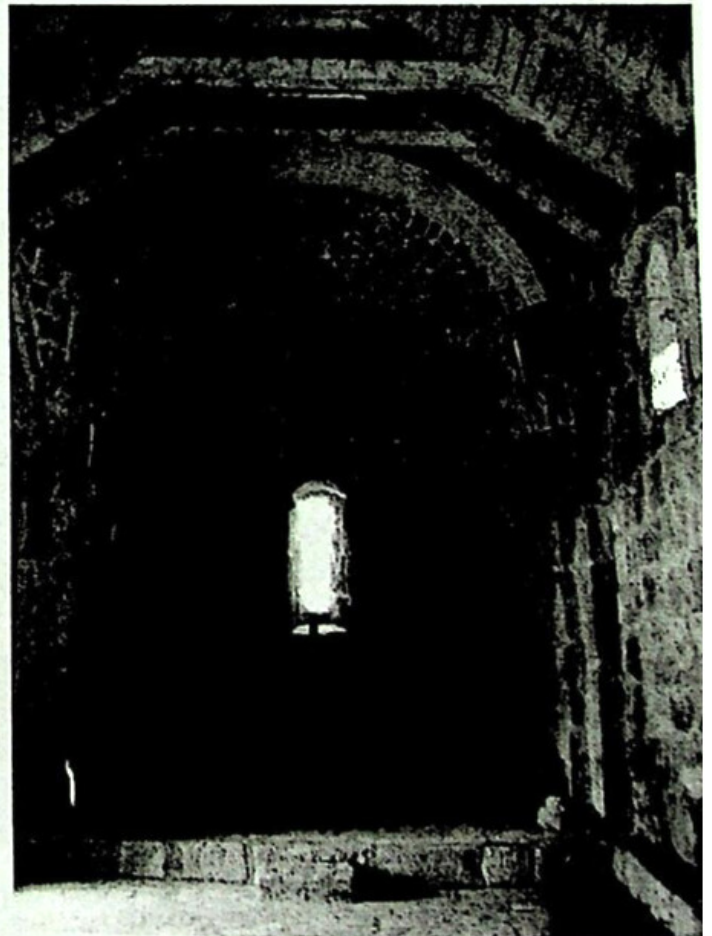
სურ. 3. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია.
აღმოსავლეთი ფასადი, საკურთხეველის
სარკმელი

სურ. 4. ტაძრისი. წმინდა გიორგის ეკლესია. დასავლეთი სარკმლის თავსართი

სურ. 5. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. ახლად აღმოჩენილი
სამხრეთ მინაშენში შესასვლელი კარის არქიტრავის ქვა

სურ. 6. ტაძრისი. წმ. გიორგის
ეკლესია. ინტერიერი
აღდგენის შემდეგ

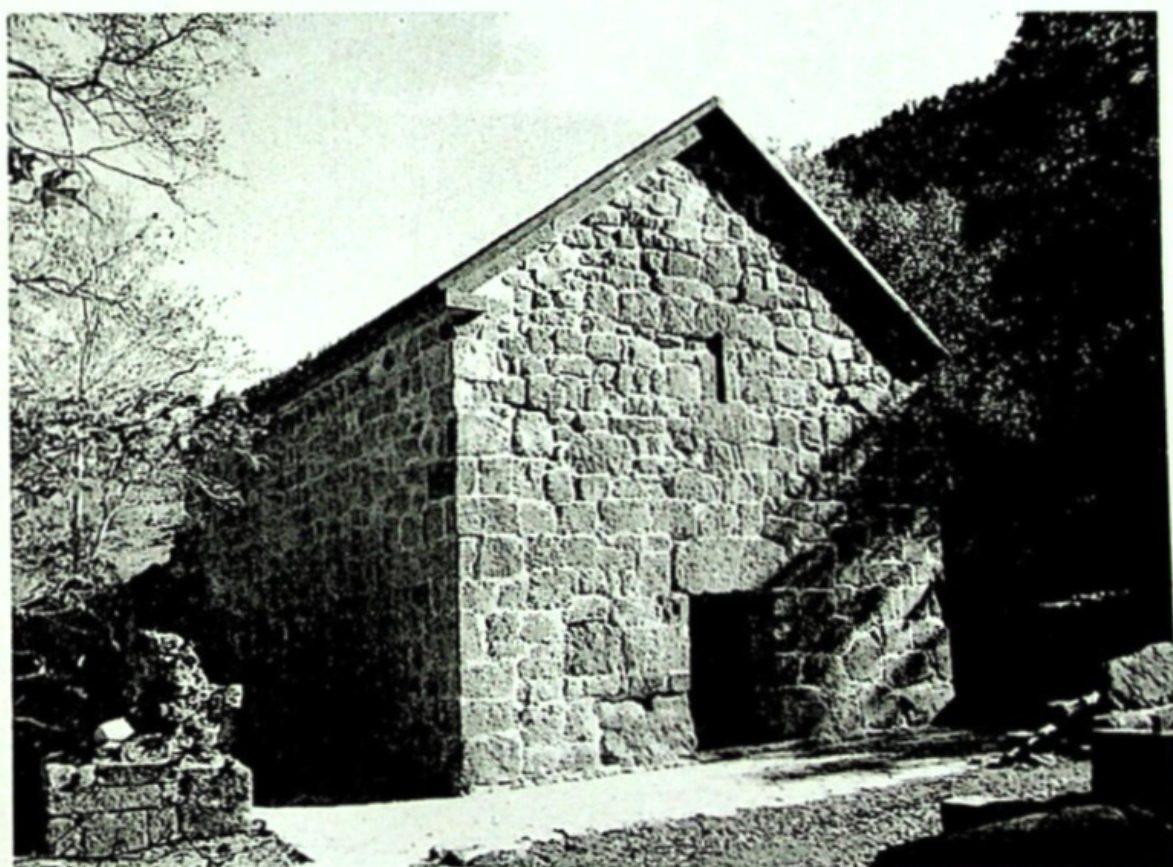
სურ. 7. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. ინტერიერი აღდგენის შემდეგ, კირით მოლესილი იატაკი

სურ. 8. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. ინტერიერი, ხედი დასავლეთით

სურ. 9. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. დასავლეთ ფასადთან
აღმოჩენილი არქიტრავის ქვა

სურ. 10. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ,
ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან

სურ. 11. ტაძრისი. წმ. გიორგის
ეკლესია. აღმოსავლეთი ფასადი,
სამხრეთი ნავის თავის ადგილზე
დაბრუნებული სარკმლის თავსართი

სურ. 12. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია. აღმოსავლეთი ფასადი,
ჩრდილოეთი ეკლესიის თავის ადგილზე დაბრუნებული სარკმლის თავსართი

სურ. 13. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ,
ხედი აღმოსავლეთიდან

სურ. 14. ტაძრისი. წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ,
ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან